

تراژیدیای ئەقین لە مەم و زینی ئەحمەد خانیدا

بەرەفان

ئەحمەدی خانیدی لە (١٦٥٠-١٧٠٩) زاینیدیادا ژیاوه. بە شاعیریکی کلاسیکی کورد دادەنریت. لە سەتەمی حەقدەدا نووسراوی هەیه و خاوهنی چوار بەرەمه، که دۆزرابنه‌وه. ئەوانیش: «نۆبهارا بچوکا»، «عه‌قیده نامه»، «دیوانا خانیدی» و «مەم و زین»، که «مەم و زین» بە شاکاری خانیدی و کورد دادەنریت و لە سالی ١٦٩٢دا، کۆتاییی بە نووسینی هاتوووه. ئەو داستانه لە سەر قالبی مەسنه‌ویی و لە ٢٦٥٦ بەیتدا، بە کیشی هەزه‌ج (مفعول مفاعیلن فعولن) نووسراوه، خانیدی بە کرمانجی ژووورو ئەم داستانهی هۆنیوه‌ته‌وه. جگه‌ له‌ بابەتی خۆشه‌ویستی، خانیدی لەم داستانه‌دا، باسی چەندین بابەتی تریش ده‌کات. وه‌ک: عیرفان، باسی بە یه‌ک نه‌گه‌یشتنی مەم و زین، نه‌مانی به‌های هونەر و پینووس، هه‌روه‌ها نه‌بوونی پاشا و باسی دوو ئەقینداری تری وه‌ک تاجدین و ستی و باسی نیشتمانپه‌روه‌ریش ده‌کات. هه‌روه‌ها پرس و تیرامانی فه‌لسه‌فیی ده‌خاته‌پوو. پاشان خانیدی سویند به‌ پیروزی و پاکیزه‌یی مەم و زین ده‌خوات و ناویان به‌ شه‌هیدانی عه‌شق ده‌بات، هه‌ربۆیه‌شه‌ ده‌بیته‌ داستانیکی تراژیدی.

ئەو پرسیاره‌ی دروست ده‌بیته‌ و زه‌ق ده‌بیته‌وه‌ لی‌ره‌دا، ئەوه‌یه‌ که‌ ئایا خانیدی کوسا توانیوه‌تی داهینان بکات؟ ئایا خانیدی که‌ سایه‌تیبه‌کانی ئەم داستانه‌ به‌ بال‌تر پێشانده‌دات و ئافرانندی تیدا کردوو؟ ئاخۆ له‌ «مەم و زین»دا، داهینانی زمانی کوردی چه‌وا هزری ناسیونالیستی به‌رجه‌سته‌ ده‌کاته‌وه‌ و پێشبینی داهاتووش ده‌کات؟

ئەم گوته‌اره‌ هه‌ولده‌دات له‌ پوانگه‌ی «هونه‌ری شیعی»ی ئه‌رسته‌وه‌، لایه‌نی تراژیدی له‌ داستانی «مەم و زین» شییکاته‌وه‌. هاوکاتیش له‌م ریگه‌یه‌شه‌وه‌ داهینان له‌م داستانه‌دا تاوتوی بکات.

داهینان له روانگه ی نه‌رستوه:

نه‌رستو (۳۸۴-۳۲۲) ی پ.ن، له هونه‌ری شاعردا ده‌لیت: شاعیر لاسایی ده‌کاته‌وه، به‌لام داهینانی تیدا ده‌کات و به‌رگیکی جوانتر و بالاتری ده‌به‌ر ده‌کات، که سروشت نه‌یتوانیوه نه‌م جوانییبه به‌م شیوه‌یه ده‌ربخات. نه‌مه‌ش له‌به‌ر نه‌وه‌یه که «تراژیدی لاسایی‌کردنه‌وه‌ی کرداریکی چاکی راست و له‌خویدا ته‌واوبووه که‌ماوه‌و درژییه‌کی دیاریکراوی هه‌بی، به‌زمانیکی ته‌روپاراو دل‌رفین و روخساری رازاوه به‌خشنده‌ر که به‌پیی هه‌ربه‌شه به‌جووری جیاواز به‌کاربه‌ینری» ۱. شاعیری گه‌وره لاسایی شته‌ گرینگ و به‌به‌هاکان ده‌کات، به‌زمانیکی بالا و پر له‌ تراژیدی و جوانکاری ده‌نووسیته. له‌هه‌مانکاتدا، مروقی نزم و دوو‌وو له‌خوی نزمتر پیشان ده‌دات. شتی ته‌واو نه‌وه‌یه سه‌ره‌تا، ناوه‌ند و کو‌تایی هه‌بیته. هه‌ر شاعیریک خاوه‌ن هی‌ز و توانای خو‌یه‌تی، بویه لاسایی‌کردنه‌وه‌ی هی‌چ شاعیریک له‌ شاعیریکی تر ناچیت، نه‌مه‌ نه‌و خاله‌ بوو، که نه‌رستو زیادی کرد له‌سه‌ر بو‌چوونه‌که‌ی نه‌فلاتون. هه‌روه‌ها، پیی وایه تراژیدیا چه‌ند سوودیکی هه‌یه، له‌وانه: ده‌بیته هوی په‌روه‌ده‌کردنی نه‌خلاقیی، پاکبونه‌وه، فه‌راهه‌مکردنی ئاسووده‌یی و پرکردنه‌وه‌ی بو‌شایی ده‌روونی. چونکه «به‌زه‌یی و ترس له‌ ناخدا ده‌وروژینیته و له‌ نه‌جامدا ده‌رون و ناخ له‌م جو‌ره هه‌لچوونانه پاک ده‌کاته‌وه» ۲. نه‌رستو تراژیدیای به‌بالاتر و په‌سه‌ندتر داناوه له‌ کو‌میدیا، له‌به‌ر نه‌وه‌ی تراژیدیا وینه‌که به‌بالاتر پیشان ده‌دات و خه‌مگینتر ده‌کات، به‌م پییه‌ش ده‌بیته هوی پاکبونه‌وه. هه‌روه‌ها «نه‌رکی سه‌رشانی شاعیر نییه نه‌وه رابگه‌یه‌نیت، که به‌راستی روویداوه، به‌لگو پتر نه‌وه‌یه که ده‌کرا روویدات» ۳. میژوونوس نه‌وه‌ی له‌ رابردودا روویداوه، ده‌نووسیته و وه‌ک خو‌ی ده‌یگریته‌وه. به‌لام شاعر تیرامان و پرس وروژاندن و پیشینییه، که ده‌کری له‌ ئاینده‌دا روویده‌ن. نه‌مه‌ش وا ده‌کات شاعر فه‌لسه‌فیتر بیته له‌ میژوو.

تراژیدیا له ئەقیندارییی خانییادا:

له سه‌ردهمی خانییادا، زمانی کوردیی باو نه‌بووه بۆ نووسین، زمانی فارسیی، تورکییی و عاره‌بییی زیاتر خوینته‌ری هه‌بووه و گرینگی پیدراوه، ئەمه‌ش له‌به‌ر ئەوه‌یه، که عوسمانییه‌کان و سه‌فه‌وییه‌کان، تا جه‌نگی چالدیرانی سالی (١٥١٤)دا، کوردستانیان له نیوان خۆیاندا دابه‌ش کردبوو، به‌لام له دوا‌ی شه‌ری چالدیران بوار بۆ دیالکتی کرمانجی سه‌روو خوشیوو. کهسانی وه‌ک: عه‌لی هه‌رییی، فه‌قی ته‌یران و مه‌لاییی جزیری ده‌رکه‌وتن. که مه‌لاییی جزیری ناوی کوردستانی هیناوه له شیعه‌ره‌کانید. دواتر، ئەحمه‌دی خانیی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی له زمانی کوردییدا به‌رجه‌سته کرده‌وه. له ژیر هه‌ژمونی داگیرکاریی، زمانی کوردیی ره‌واجی نه‌بوو، هه‌روه‌ک ئیستاش زمانی کوردیی له ژیر داگیرکاریی تورکیا و ئیران، له هه‌ندی‌ک شوین خویندن و نووسین به‌ زمانی کوردیی قه‌ده‌غه‌یه. هه‌ر ئەمه‌ به‌سه‌ شاهیدی له‌سه‌ر ئەوه‌ بدات، که خانیی له سه‌ته‌ی حه‌قه‌دا به‌ زمانی کوردیی و زاری کرمانجیی، چ شاکاریکی نه‌مر و زیندووی نووسیوه و چ داهینانیکی کردووه. هه‌روه‌ها له‌مباریه‌وه، کوردناسی پۆژاوی «مارتین فان برۆنسیین» ده‌لیت: «ئهو سه‌رده‌مه فارسی نه‌ک ته‌نیا به‌ خنجیلانه‌ترین زمان بۆ ئامانجه ئەده‌بییه‌کان له پینوس ده‌را، به‌لکو زمانیکیش بوو که خوینته‌ریکی زۆری هه‌بوو. خانیی به‌ ئەنقه‌ست زمانی کوردی هه‌لبژارد به‌ مه‌به‌سته‌ی که پیگه و پیزی کولتووری کورد له چاو دراوسییه‌کان بباته سه‌ره‌وه» ٤. هه‌روه‌ک خانیی خۆیشی ده‌بیژیت:

دا خه‌لق نه‌بیژتن کو ئەکرا
بی مه‌عرفه‌تن بی ئەصل بنیاد
ئهنواعی مله‌ل خودان کتییین
کورمانج ته‌نی د بی حسینی ه

داهینانی خانیی له‌وه‌دایه، که ئەفسانه‌ی «مه‌می ئالان» له زاره‌کییه‌وه، کردووه‌ته داستانی «مه‌م و زین». به‌لام له‌گه‌ل گێرانه‌وه‌ی داستانه‌که‌دا جییه‌نجه‌ی خانیی تیدا ره‌ونه‌قی داوه‌ته‌وه. خانیی هزر و تیروانینی خۆی له دۆخی ئەوه‌کاتی کورد به‌ تایبه‌تی

له رووی سیاسیی، کۆمه‌لایه‌تی و پۆشه‌نییری هه‌تا عیرفانیه‌که‌ی خۆیشی ده‌ئاخنیته‌ نیو داستانه‌که. به‌گوته‌یه‌کی تر، خانی «مه‌م و زینی» له‌ داستانیکی د‌ل‌دارییه‌وه‌ گۆری بۆ مانیفیستیکی نه‌ته‌وه‌یی و پر له‌ مۆرالی ناسیونالیستی، هاوکات هه‌موو ئه‌مانه‌یشی له‌ زمانی کوردیدا به‌رجه‌سته‌ کرد. هه‌روه‌ک ده‌ل‌یت: (دا خه‌لق نه‌بیژتن کو ئه‌کرا، بی مه‌عرفه‌تن بی ئه‌صل بنیاد)، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی ده‌یتوانی به‌ فارسی بنف‌یسی و ده‌یزانی ره‌واجی زیاتری ده‌ییت، لی به‌ زمانی کوردی و هه‌ستی نه‌ته‌وه‌خوایی، کولتووری کوردی و دۆخی کوردی هۆنیه‌وه‌. بۆ ئه‌وه‌ی خه‌لک لۆمه‌ی کورد نه‌که‌ن، که‌ بی مه‌عرفه‌ و بی بونیادی کولتووری، پۆشه‌نییری و بی زمانن. له‌ د‌پ‌ری دواتردا، (ئه‌نواعی مله‌ل خودان کت‌یین کورمانج ته‌نی د‌ بی حس‌یین)، خانی زیاتر جه‌خت ده‌کاته‌وه‌، که‌ هه‌موو نه‌ته‌وه‌یه‌ک خاوه‌ن کت‌یب و مه‌عرفه‌ن، با ئی‌مه‌ش «مه‌م و زین» مان هه‌ییت.

باسی خۆشه‌ویستی به‌شی هه‌ره‌ زۆری ئه‌م داستانه‌ی گرتووه‌، که‌ ئه‌وانیش مه‌م و زینن. له‌ پ‌وانگه‌ی ئه‌رستووه‌، خانی ل‌یره‌دا توانیوه‌تی مه‌م و زین به‌ تراژیدی بنه‌خشی‌ئ و نه‌گه‌یشتیان به‌ یه‌ک و گریانی زین و خۆخواردنه‌وه‌که‌ی، به‌ به‌رزتر له‌ خۆی وینا بکات.

وه‌ک ده‌ل‌یت:

ما زین و مه‌م د‌ بی سه‌ره‌نجام
بی مه‌قصد و بی موراد و بی کام
خوونا د‌لی بوو غذا و خوارن

ه‌یستر ب خوه‌ شه‌ربه‌ت و فه‌خوارن

چۆنییه‌تی ژیان و بیرکردنه‌وه‌ی کورد سه‌باره‌ت به‌ عه‌شق و خۆشه‌ویستی، وای له‌ خانی کردووه‌، مه‌م و زین به‌هۆنیته‌وه‌، که‌ بوونه‌ته‌ قوربانیی ده‌ستی خ‌یل و پیاوه‌ ئایینییه‌کان، کۆمه‌لگه‌یه‌ک به‌های عه‌شق و خۆشه‌ویستی نه‌زان‌یت، کۆمه‌لگه‌یه‌کی مردووه‌. ئه‌مه‌ش وای له‌ خانی کرد، که‌ باسی نه‌گه‌یشتیکی پر له‌ تراژیدی و غه‌م بکات، که‌ مه‌م و زین به‌ بی هیقی و ئامانج ده‌مینن،

وهك ده‌لٲت: (ما زین و مه‌می د بی سهره‌نجام) واته زین و مه‌م نه‌گیشتن به ئامانجیان. له نیوه دٲری دووه‌مدا (بی مه‌قصه‌د و بی موراد و بی کام) جه‌خت ده‌کاته‌وه بی هیقیی بوون له عه‌شقه‌که‌یان. ناگه‌ن به یه‌کتر و له دووریی یه‌کتر ده‌توینه‌وه، زینیش دواتر مان ده‌گرٲت له خواردن و خوینی عه‌شقی خوئی ده‌خواته‌وه، وهك له دٲری دووه‌مدا دهر ده‌که‌وٲت (خوونا دلی بوو غذا و خوارن، هیستر ب خوه شه‌ربه‌ت و قه‌خوارن) چونکه به عه‌شق ده‌ژٲت و مه‌م سه‌رچاوه‌ی ژٲانی زینه، نه‌ك خواردن. خوینی دلی زین کلپه‌ی ده‌سه‌ند، گروٲینی عه‌شقی مه‌می هر تٲدا ده‌سوورپاوه‌وه. فرمیسه‌که‌کانیشی وهك شه‌ربه‌تیک بوون و ده‌یخواردنه‌وه. له روانگه‌ی ئه‌رستوو، قاره‌مانی تراژٲدیی ده‌بی ناوی به چاکه زرابٲت و که‌موکورتٲیه‌کیشی هه‌بیٲت، به جوړٲک که بیٲته هوئی هه‌ره‌سه‌ٲنانی ئه‌م قاره‌مانه، ئه‌م هه‌ره‌سه‌ٲنانه‌ش نابٲت بیٲته هوئی ئازاری گیانی دادپه‌روه‌ریی خوٲنه‌ر، بوٲه لٲره‌دا خانیی، که وٲنای به‌یه‌کنه‌گیشتنیان ده‌کیشٲت، خوٲنه‌ر ئازار نادات به هوئی شکسته‌که، چونکه له ئه‌ستوی کومه‌لگه‌دایه و مه‌م ژهر خوارد ده‌کرٲت. هه‌روه‌ها ناوی مه‌م و زینیش به چاکیی و عاشقانی پاک زراوه، که ئه‌مه‌ش له دیدی ئه‌رستوو ده‌ٲنانه و قاره‌مانی تراژٲدیی ده‌بیٲت ئه‌وها پیشان بدرٲت، خانییش توانیویه‌تی هه‌مان وٲنایان پٲٲدات. هه‌روه‌ها به کرمانجیبه‌کی به‌رز و پر له مؤسیقا، توانیویه‌تی داستانیک له شیوه‌ی شیعر بنوسٲت، له و کاتیشدا زمانی کوردیی ره‌واجی نه‌بوو و قه‌ده‌غه‌بوو، ئه‌مه‌ش خوٲله‌خوٲدا ده‌ٲنانه.

ئه‌رستو، که پٲنی وایه شیعی‌ری تراژٲدی لاسایی که‌سه‌گرینگ و شایسته‌کان ده‌کاته‌وه. خانییش لٲره‌دا، باسی نمونه‌بالایه‌کان و قاره‌مانه جوانه‌کانی کومه‌لگه‌ی کورد ده‌کات. وهك ده‌لٲت:

تاجدین و سٲی کو بوون ب هه‌ف شاد

وه‌صلی کرن ئه‌و ژ هه‌جرئ ئازاد

که له پال خو‌شه‌ویستی مه‌م و زین، خانیی باسی دوو ئه‌ٲینداری تر ده‌کات، وهك ده‌لٲت: (تاجدین و سٲی کو بوون ب هه‌ف شاد،

وهصلی کرن ئه و ژ هجرئ ئازاد)، ئه مانه به يهك شاد بوون و گه يشتن به ئاواتی خويان، پيوه ندييان به ست و بوخويان ئازاد بوون. ئه مهش ژينگه و دوروبه ر دهرده خات، كه ته نيا دوو ئه قيندار و يهك بنه ماله ي تيدا نييه، له كو مه لگه ي كورديدا. چونكه كو مه لگه ته نيا له مالئك پيكانه يت، به لام له دوو مال پيكدت. خانيش ليره دا دوو عه شقى داناوه و دوو بنه ماله شي داناوه، كه كو مه لگه ي له سه ر وينا دهكات و بنيات ده نيئت، به مهش هه موو كو مه لگه ته نيا له داستانيكدا، درووست دهكات. خانى ليره دا، كه لاسايي كه ساني گرینگ، به به ها و به رزى كردووه ته وه، به شايسته يي وينه ي هه ردوو كيان كه ستى و تاجدينن دهكيشيت. ئه مهش بوئه له روانگه ي ئه رستوووه بالايه، چونكه تراژيديا به لاسايي كردنه وه ي كه ساني قاره مان و شايسته، ده بيته بالابوون.

هه ستى نيشتمان په روه ريش بابه تيكي گرينگي ئه حمه دي خانيبه له مه م و زيندا، كه كوردناسى ئه مه ريكي «مايكيل گو نته ر» پئي وايه ئه حمه دي خانى «مه م و زين» ي هونيه وه، كه ديوانه شي عريكي ئه ويندريي تراژيديكه، كه به گشتي وهك حه ماسه ي نه ته وه يي كورد سه ير دهكريت، چونكه ئاماژه به بير و بوچوونه كوردييه ناسيوناليستييه كان دهكات» ۸ نه بوونى پاشا و بي مالييى زمان و هونه ر دهردى خانيبه، وهك ده ليئت:

رابت ژ مه ژى جههان په ناههك

پهيدا ببتن مه پادشاههك

شيرئ هونه را مه بيته دانين

قه درئ قه له ما مه بيته زانين ۹

خانى، له نيوه دي پرى يه كه مدا، كه ده ليئت: (رابت ژ مه ژى جههان په ناههك) نه بوونى په ناگه يهك واىكردووه، كه هونه ر و پينووس به هاى نه مينيت، به ده ستى نه زان و نه بوونى شو ئينيكي ئارام و سه ربه خو. له نيوه دي پرى دووه مدا، كه خانى نه بوونى پاشايه كي باشيش دهكات ههكارىكي تر بو نه مانى به هاى هونه ر و پينووس. وهك ده ليئت: (پهيدا ببتن مه پادشاههك) ئه مه دهرخه رى ئه و دوخه يه، كه مير و فه رمان په وايه كانى ئه و كات گرينگيان به هونه ر

و خوینده‌واری نه‌داوه، ئەمەش وای له خانیی کردووه، که هیوای به ئاینده‌ه‌بیته و چاوهریی که‌سیک ده‌کات، که (شیری هونه‌را مه‌بیته دانین، قه‌دری پینووسا مه‌بیته زانین) بناغە‌ی هونه‌ر، خویندن و مه‌عریفه له ناو کورددا دابنیت. له ئیستادا نه‌هونه‌ر و نه‌هیچ شتیک به‌های نه‌ماوه، که خانیی له سه‌ته‌ی حه‌قده‌ ئەمه‌ی گو‌تووه، ئیستاش هه‌مان دۆخ و خراپ‌تریشه. که ده‌لیت: هه‌لسیت بو‌ ئی‌مه‌ پاشایه‌ک و په‌ناگه‌یه‌ک، به‌های پینووسی ئی‌مه‌ بزانیته و هونه‌ری ئی‌مه‌ پیاریزیت. دیاره‌ له‌وکات خانیی هه‌ستی به‌وه‌ کردووه، که ئە‌ده‌ب و هونه‌ر له مه‌ترسی دان. چونکه‌ کو‌مه‌لگه‌یه‌ک له‌سه‌ر عه‌شیره‌ت و بنه‌ماله‌ پیکینت و به‌ریوه‌ بچیت، حالئ ئە‌ده‌ب و هونه‌ر به‌ره‌و مردن ده‌چیت، به‌ شتیکی زۆر بی‌که‌لک و بی‌سوود داده‌نریت. میر و ده‌ره‌به‌گه‌کانی ئە‌وکاتیش جه‌لادی یه‌ک‌تر بوون، هه‌میشه‌ له‌گه‌ل یه‌ک به‌ جه‌نگبوون و به‌ری هونه‌ر و مه‌عریفه‌یان له‌به‌ر نه‌بووه. که ئە‌مه‌ش می‌الله‌ت به‌ره‌و هه‌ل‌دیر ده‌بات و هه‌موو شتیک هیچ ده‌بیته و به‌های نامینیت، وه‌ک ئیستای دۆخی کورد. ئە‌مه‌ش دۆخیکی تراژیدی ده‌هینیته‌ ئاراهه‌ بو‌ خانیی، که به‌ ده‌نگیکی پر له‌هه‌سه‌ره‌تووه، هاوار ده‌کات و ده‌لیت: به‌هایه‌کان له مه‌ترسیدان. واته‌ مرو‌ف، کولتوور، زمان و نه‌ته‌وه‌ی کورد له مه‌ترسیدان. زه‌نگی مه‌ترسی و وشیارکردنه‌وه له سه‌ته‌ی حه‌قده‌ لی‌دراوه، که خانیی لی‌رده‌ا ده‌یه‌وئ هونه‌ر و خوینده‌واری ببنه‌ مه‌رجی پیکه‌ینانی نه‌ته‌وه. هه‌روه‌ها، ئە‌رستۆ شیعی تراژیدی له‌پله‌یه‌کی بالا و به‌رزدا داده‌نیت. خانیش لی‌رده‌ا، به‌ شیعی تراژیدی باسی دۆخی پینووس و هونه‌ری ئە‌وکات ده‌کات، که ئە‌مه‌ش له‌ سو‌نگه‌ی ئە‌رستووه، ده‌بیته‌ په‌روه‌رده‌کردنی ئە‌خلاق‌ی کو‌مه‌لگه‌ و گه‌نج.

ئهو ئە‌فیندارییه‌ی خانیی له مه‌م و زیندا، ده‌گاته‌ پله‌یه‌کی به‌رز، ئە‌ویش عه‌شقیکی عیرفانییه‌ بو‌ خودا. وه‌ک ده‌لیت:

مه‌یلا ته‌یه‌ عاشقان دکیشته

ده‌ردئ ته‌یه‌ دل ژ به‌ر دئیشته ۱۰

له‌ عیرفاندا، مه‌عشوق خودایه‌ و عاشق مرو‌فه. واته‌ مرو‌ف عاشقی خودا ده‌بیته، که مه‌عشوقه‌که‌یه‌تی. خانیی له‌ نیوه‌ دی‌ری یه‌که‌مدا،

دهلیت: (مهیلا تهیه عاشقان دکیششت) لیږدها، خودا به مه عشوق
دهزانى و ئه وه عه شق و خو شه ویستی ئه وه، که مروّف بو لای
خوی ده کیشیت، خودا وهک سهرچاوهی جوانی و هه موو ئه فینیکه.
له نیوه دیرى دو وه مدا (دهردی تهیه دل ژ بهر دئیششت). خانى
خو شه ویستی هه کهى خوی بو خودا به دهردیک ده چوینى، که دل هه کهى
بو خودا ژان دهکات، ئه م ژانه ش به هیزی و توه وهی مروّف له
ناو جوانیهکانى خودادا ده گه بیئت. گه وره یی عیرفان ئه وهیه، که
بوونیکه له ناو ئه ودا، نهک له گه لیدا. بو خودا ژیان و عاشق بوونی
خودا، له هه موو دهرد، مهینه تیهک و دلپسییهک ده تپاریزی، ئه مه
وادهکات هه همیشه ئه خلاقیهانه بجوولینه وه. هه همیشه دل و دهروونت
پر ده بیئت له عه شقی هه قیقی و راسته قینه. خانى لیږدها،
لاسا یی عه شقی نیوان خوی و خودا دهکاته وه، که له دل، دهروون
و هزر دایه. به لام بهرگیکی جوانتر و قه شه نگتری ده بهردا کردو وه،
ئه مه ش ئه و شته بوو، که ئه رستو دژى ئه فلاتون بوو، شاعیری له
پله یه کی زور بهرز و بلند دانا وه.

بیر و پرسىارى فهلسه فیش بابه تیکى ترى خانین له مه م و زیندا.
له بهر ئه وهى خاکى کورد هه همیشه له ژیر دهستی دوژمندا بو وه،
خانى پرسىارى ئه وه دهکات، ئه گه ر خودا مروّفه کانی یه کسان
له سهر زهوى درووست کردو وه، بوچی پوم و عه جه م هه همیشه
دهستمان به سهردا ده گرن؟ به لام خانى گومانی له و یه کسانیهى
هه یه و دهلیت:

ئه م ما ژ ئه زهل خودی وسا کر

ئه ف پوم و عه جه م ل سهرمه راکر ۱۱

خانى له م تیرامانه دا، پرسى ئه وه دههینیته گو، که وا دیاره
خودا ئیمه ی کوردی هه ر له بنه رهدا بو ئه وه درووست کردو وه،
ژیردهست بین و ببینه قوربانى دهستی پوم و عه جه م. دهلی
تاوانى ئیمه چیه، که هه همیشه ده بی ترسی نه مان، جهنگ و
مردنمان له سه ربیئت، وهک دهلیت: (ئه ما ژ ئه زهل خودی وسا کر)،
که ئه مه ش له بهر ئه وهیه، که میژووی کورد وای له خانى کردو وه،
که بوینه ته قوربانى دهستی داگیرکار و بوینه ته مهیدانى جهنگ

بۆ ولاتەکانی تر و ئەوەی هات ئێمە قەلاچۆ دەکات، بۆیە لە لەتە دێری تردا دەلێت: (ئەف رۆم و عەجەم ل سەر مە راکر)، ئەمە وای لە خانینی کرد، لە جیاتی هەموو میژوو ئەم پرسە بهیئیتە گۆ. خانینی لێرەدا شیعر لەگەڵ فەلسەفە تیکەل دەکات و تراژیدیانه پرسى ژێردەستەیی و قوربانیی بوونی کورد بە دەستی دوژمن دەخاتە روو. بەمەش خانینی پیشبینی کارەسات دەکا لە داها توودا، چونکە دەلی ئێمە لە بنەرەتدا بۆ ئەو هاتووینە ئەم دنیا. ئەمەش لە روانگەى ئەرستوو ویناکردنی دۆخی تراژیدیى بوونیه تیی کورده.

سەرەرای ئەوەی خانینی کەسە ناپاک و بیویژدانەکانیش، لە خۆیان نزمتر دەکاتەو، چونکە لیکدا برانی مەم و زین بۆ کەسایه تییەک بە ناوی بەکو، دەگەریتەو. ئەمەش وای لە خانینی کرد، بە مروئیکی درنده و هوڤ بیشو بهیئیت:

بەد چەهره ژ رهنگی دیوی کابووس
بەد فعلی ستیزه کار و سالووس ۱۲

دوو پوووی بەکو، وادهکات ئەم داستانه دروست بیئت. چونکە مەم و زینی لەهەف جوداکرن و بوو بە ئەفسانە. بەکو ش بە مونا فیق و نەگریس ناوی چوو. خانیش وینەیهکی زۆر نزمتر دەدات بە بەکو: (بەد چەهره ژ رهنگی دیوی کابووس بەد فعلی ستیزه کار و سالووس)، روو خساریکی خراپ، بە دیو و تارماییی دەچوو، خراپه کاریکی دوو پوو و ئیشگرێکی نیوان دوو مروئقی جوان بوو، دژی مروئایه تیی، عەشق و جوانیی بوو. ئەمەش لە روانگەى ئەرستوو، پیشاندانی کەسایه تییە بە نزمتر و خراپتر لەوەی کە ههیه.

لە روانگەى ئەرستوو، خانینی لێرەدا عەشقه کەیان لەو پاکتر و جوانتر دەکات، کە ههیه. بۆیە خانینی لە کۆتاییه کانی چیرۆکە کە، بە مەرگی پیروژ و پر لە جوانیی و پاکیی هەردووکیان سویند دەخوات و دەلێت:

یا رهب ب مەم و وئ ئەقینی
یا رهب ب تەحەسورا ل زینی

وهقتی کو جودا دکی ژ جانی

بی به هره نه کی ژ عشقی خانی ۱۳

خانیی ئەمانه ئەوهنده پیروژ دهکات و ئەو یاسایهش دهشکیتی، که سویند ته نیا به خودا و قوران بخویندریت. بویه سویند به عشق و خوشه ویستی نیوان ئەم دووانه دهخوات، وهک دهلیت: (یا ره ب مه می و وی ئەقینی، یا ره ب تهحه سسورال زینی) خانی داوای ئەوه له خودا دهکات، که له دوی مردنیش خانیی ههر پر بیت له عشق، که له دیری دووه مدا دهر دهکه ویت: (وهقتی کو جودا دکی ژ جانی، بی به هره نه کی ژ عشقی خانیی). ئەمجاره بۆ خودا باس دهکات، که مه م و زین پاکیزهن و سویندیان پیدهخوات و له وانه وه داوای عشق دهکات. خانیی به تراژیدیای نهگه یشتنی مه م و زین سویند دهخوات و داوای عشق دهکات. خانیی رووداو هکان له سه ره تاوه بۆ ناوه ند و بۆ کو تایی دابه شده کات، ئەمه ش مه رچی سه ره کی تراژیدیایه له لای ئەرستو، که به یه کتر بینینی مه م و زین دهست پیده کات، دواتر له ناوه ندی رووداو هکاندا عاشق بوونیان، به یه کنه گه یشتنیان و له کو تایی شدا به مه رگی ههر دوو کیان کو تایی پیندیت.

ئەنجام:

که واته، تراژیدیا به شیکه له داهیتانی خانیی له م دیره شیعرانه دا، له پروانگهی ئەرستوو ه توانیوییه تی لاسایی بکاته وه، به لام داهیتانی تیدا بکات و به رگیکی بالاتر له بهر خو شه ویستی و خودا بکات، که سروشت نه یتوانیوه ئەمه بکات. ئەویش عشقیکی عیرفانییه ی، که خانیی لاسایی دهکاته وه، جوانتر و قوولتر پیشان ده دات، له وهی که هیه. هاوکاتیش خانیی توانیوییه تی لاسایی قاره مانانی شایسته ی کورد بکاته وه، که مه م و زین، تاج دین و سستی و چه ندانی ترن. له هه مانکاتدا، نزمتر پیشان دانی مروقه له وهی که هیه. ههروه ها ههستی نیشتمانپه روه ریی و به های هونه ر و پینووس له لای خانیی جیی سه رنجن، که له سه ته ی چه قده وه هاوار دهکات هونه ر، ئەده ب و خوینده واریی بنه مای پیکه یتانی نه ته وه ن.

هەر له «مەم و زین» دا، خانینی پرسی بوونی کورد دەخاته ژێر پرسیار، پێی وایه ئەم جووره خولقاندنهی کورد به ژێردەستی و بێمالییی زمان و نەبوونی سەربەستی، به بەر دەوامیی ئەگەری ڕوودانی کارەساتی هەیه، له ئایندهشدا.

خائیکی تر ئەوهیه، که خانینی «مەم و زین» ی به زنجیرهیی و بەدواییه کداهاتنی ڕووداوکان له شیوهی سەرەتا، ناوهرۆک و کۆتایی، هۆنیوتهوه. ئەمەش مەرگی شیعری تراژیدییه له لای ئەرستۆ. بۆیه خانینی، که دهلیت مەم و زین دهکەمه به هانه، ئەمەش دەرخەری ئەو حەقیقهتەیه، که خانینی له مەم و زیندا، باسی کۆمه‌لگه، خۆشه‌ویستی خودا و خۆشه‌ویستی مەم و زین، تاجدین و سستی بکات. ههتا بیر و هزری خۆی سەبارەت به بوونی کورد، خۆینده‌واری و هونەر بخاته ڕوو. ههروه‌ها پیشبینی ئایندهش بکات، که ئەمەش له دیدی ئەرستۆوه ئەرکی شیعری تراژیدییه. هاوکاتیش نووسینه‌وهی داستانی «مەم و زین» بهو زمانه بالایه کوردیییه، خۆیله‌خۆیدا داهێنانیکی ئەدهبی و زمانی بووه، که له سەر‌دهمی خانییدا نووسین به کوردیی ڕه‌واجی نەبووه.

په راویز و سه رچاوه کان:

- ۱- ئه ریستوتلس، هونه ری شیعر، وه رگیړانی: د حمید عه زین، چ ۲۰۰۵، ل: ۳۷.
- ۲- ئه ریستوتلس، هونه ری شیعر، ل: ۳۷-۳۸.
- ۳- ئه ریستوتلس، هونه ری شیعر، ل: ۵۰.
- ۴- مارتین فان بروینسین، گوتاری دهوری ئه حمه دی خانی و حاجی قادری کویی له سه ره له دانی ناسیونالیزمی کوردا، له کتیبی ناسیونالیزمی کورد و روانگه ی پوژئاوا، و. وریا ره حمانی، چاپی یه که م / ۲۰۱۲، ل: ۲۱-۲۲.
- ۵- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ئاماده کرن: ته حسین ئیبراهیم دو سکی، چ ۲۰۰۵، ل: ۵۷.
- ۶- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ل: ۱۷۸.
- ۷- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ل: ۱۷۷.
- ۸- مایکیل گو تنه ر، گوتاری پیشه کانی ناسیونالیزمی کوردی، له کتیبی ناسیونالیزمی کورد و روانگه ی پوژئاوا، و. وریا ره حمانی، چاپی یه که م / ۲۰۱۲، ل: ۷۲.
- ۹- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ل: ۵۲.
- ۱۰- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ل: ۳۱.
- ۱۱- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ل: ۵۳.
- ۱۲- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ل: ۱۶۹.
- ۱۳- ئه حمه دی خانی، مه م و زین، ل: ۳۲۶.